

HENRYK DOMAŃSKI, FRANCISZEK SZTABIŃSKI
I PAWEŁ B. SZTABIŃSKI

Aneks

Baza faktograficzna

Autorzy zamieszczonych wyżej studiów odwoływali się do różnych badań. Jednak dla większości naszych analiz głównym źródłem są dane z jednego badania ankietowego i dlatego poświęcamy mu osobną notę. W poszczególnych tekstach odwoływaliśmy się doń jako do „badania z kwietnia 1995 r., przeprowadzonego przez Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk”.

Kwestionariusz wywiadu nosił tytuł „Postawy Polaków wobec zmian” i składał się z dwóch części. Pierwsza z nich, która dotyczyła głównie postaw politycznych i poglądów na temat gospodarki, została zrealizowana na zlecenie Johna Jacksona ze *School Business of Administration (University of Michigan)* w ramach projektu, którego kooperantem był zespół ekonomistów z Uniwersytetu Jagiellońskiego (jego kierownikiem był Marcinkowski). W części Jacksona znajdował się również zestaw pytań metryczkowych, na temat wieku, płci, wykształcenia, sytuacji zawodowej i innych podstawowych społeczno-demograficznych cech respondentów. W naszych analizach wykorzystywaliśmy wyłącznie metryczkę, natomiast wszystkie inne informacje uzyskaliśmy z drugiej części kwestionariusza, podzielonej na bloki tematyczne, odpowiadające zainteresowaniom autorów.

Badanie zrealizował zespół Ośrodka Realizacji Badań Socjologicznych (ORBS) w IFiS PAN pod kierownictwem Henryka Domańskiego oraz Franciszka i Pawła Sztabińskich. Dobrana do badania próba była losową reprezentacją ogółu ludności Polski w wieku 18–70 lat. Miała charakter imienny i pochodziła z operatu Rządowego Centrum Informatyki PESEL. Poszczególne osoby dobierano metodą losowania systematycznego w ramach wyróżnionych warstw. Warstwowanie przeprowadzono z uwzględnieniem wielkości miejscowości, makroregionu, a także płci i wieku dobieranych osób. Obok części

zasadniczej próba zawierała część rezerwową liczącą dodatkowo 1500 dobranych osób, z tych samych miejscowości, w których losowano próbę zasadniczą i w liczbie równej liczebności próby zasadniczej.

Procedura doboru próby. W pierwszej fazie dokonano warstwowania populacji ludności Polski ze względu na kryterium lokalizacji terytorialnej (w podziale na 8 makroregionów Głównego Urzędu Statystycznego) oraz klasę wielkości miejscowości (zob. *Rocznik statystyczny demografii 1994*: 11–19 i 23–46). Według tego ostatniego kryterium, miasta podzielono na 6 kategorii wielkości: powyżej 100 tys., 50–99 tys., 20–49 tys., 10–19 tys., 5–9 tys. oraz do 5 tys. mieszkańców.

W ramach podziału warstwowego z pierwszej fazy dobrano miejscowości, które w dalszej fazie stanowiły jednostki losowania osób. Do jednostek losowania włączono wszystkie miasta (42) o liczbie ludności przekraczającej 100 tys. mieszkańców, natomiast w klasach miejscowości o mniejszej liczbie mieszkańców odpowiednią liczbę miast wylosowano. Dobór miast przeprowadzono według schematu losowania proporcjonalnego do liczby mieszkańców przyjmując tym samym jednakową wielkość wiązki osób dobieranej w późniejszej fazie w każdym z miast. W sumie, we wszystkich klasach miast do 100 tys. mieszkańców wylosowano 79 miast.

Obszary wiejskie warstwowano wstępnie zgodnie z podziałem terytorialnym na makroregiony. Następnie, w każdym z makroregionów dobierano gminy posługując się schematem losowania proporcjonalnego do liczby mieszkańców gminy. Przyjęto tym samym, że liczba osób dobieranych później w każdej z gmin będzie jednakowa. Wylosowano w sumie 182 gminy.

W drugiej fazie doboru w wybranych miastach i gminach dokonano losowania wymaganej liczby osób. Losowanie osób w miastach i gminach zostało dokonane metodą doboru systematycznego z operatu osób uporządkowanego według daty urodzenia. Ze względu na zakładany dobór 100-procentowej próby rezerwowej, liczebności osób losowanych w tej fazie zwiększono dwukrotnie. W każdym z 42 miast ponad 100 tys. mieszkańców dobierano liczbę osób proporcjonalną do liczby ludności przy czym współczynnik proporcjonalności ustalono biorąc pod uwagę planowaną liczebność losowanej próby (równą 1500).

W przypadku pięciu największych miast (Warszawa, Łódź, Kraków, Wrocław i Poznań) w fazie doboru wprowadzono dodatkowe kryterium warstwowania, tj. podział na dzielnice. W obszarach wiejskich podstawę losowania osób stanowiły dobrane wcześniej gminy. W każdej gminie losowano jedną wieś z prawdopodobieństwem proporcjonalnym do liczby jej mieszkańców, a następnie w wylosowanej wsi dobierano 6 osób.

Po wylosowaniu wymaganej liczby osób (1500 + 1500) dokonano wtórnego warstwowania próby. Najpierw dobrane osoby przypisano losowo do próby zasadniczej i rezerwowej. Następnie – w ramach poszczególnych terytorialnych jednostek doboru – dokonano korekty uzyskanego podziału biorąc pod uwagę cechy demograficzne wylosowanych osób, tzn. płeć i wiek (w rozbiściu na 4 kategorie). Na podstawie *Rocznika statystycznego demografii* z 1994 r. oszacowano łączny rozkład płci i wieku w poszczególnych klasach miejscowości i makroregionach. Rozkład ten był podstawą zmiany przynależności części osób do próby zasadniczej lub rezerwowej. Takich korekty dokonano dla 2,7% osób.

Konstruując próbę przyjęto, że osoby niedostępne (które z przyczyn uzasadnionych wypadną z realizacji badania) zostaną zastąpione osobami z próby rezerwowej. Przyjęto zasadę, że liczba wywiadów z próby rezerwowej, które należy w przypadku wypadnięcia zrealizować, powinna być dokładnie równa liczbie jednostek niedostępnych. Doboru osób z próby rezerwowej dokonywano w ramach jednostek terytorialnych (miasta lub gminy) wchodzących w skład próby. Rozwiązanie to zabezpiecza przed naruszeniem terytorialnej struktury próby. Kolejność doboru osób z próby rezerwowej była ściśle ustalona. Należało dobrać tę z osób z próby rezerwowej, która miała najbliższy numer osoby z próby zasadniczej. Ponieważ wewnątrz każdej jednostki terytorialnej, osoby – przed nadaniem numerów – zostały uporządkowane według wieku, wybór osoby o najbliższym numerze sprzyjał zastępowaniu osób niedostępnych przez osoby o zbliżonym wieku, co prowadziło do częściowej autokorekty struktury próby zrealizowanej pod względem tej cechy.

Realizacja. Pytania kwestionariusza przygotowywali autorzy poszczególnych bloków. Na tej podstawie, zespół Ośrodka Realizacji Badań Socjologicznych zintegrował je w całość. Konsultacji w zakresie formułowania pytań i przekładania problemów badawczych na język kwestionariusza udzielali Franciszek i Paweł Sztabińscy. Po czym przeprowadzono sprawdzający pilotaż – w kwestionariuszu znalazło się sporo pytań oryginalnych, przygotowanych na użytek naszych badań i zadawanych respondentom po raz pierwszy. Pilotaż dostarczył materiału do wprowadzenia pewnych modyfikacji w stosunku do pierwszej wersji. Mając gotowe narzędzia (kwestionariusz, karty respondentów, instrukcje dla ankierów) i próbę można było przystąpić do badań. Odbył się w Warszawie centralny instruktaż regionalnych koordynatorów ankierskiej sieci ORBS, po którym udali się oni do własnych ośrodków, gdzie przeprowadzili szkolenie ankierów według analogicznych zasad. Przez przystąpieniem do realizacji, ankierzy robili w celu sprawdzenia swoich umiejętno-

ści 2–3 wywiady próbne, oceniane przez koordynatorów. Następnie rozpoczęła się terenowa faza realizacji – w ciągu trzech ostatnich tygodni kwietnia przeprowadzono 90% wywiadów.

Ogółem zrealizowano 1478 wywiadów, co stanowi niemal 100% ich założonej liczebności. Wymagało to jednak wykorzystania próby rezerwowej. Jeśli wziąć pod uwagę jedynie próbę zasadniczą, to zrealizowano ją w 73,1%. Odsetek ten jest zbliżony do realizowalności w innych badaniach, w których wykorzystywano próby imienne, losowane z operatu PESEL. Najczęstszymi przyczynami niedostępności respondentów z próby zasadniczej była niemożność zastania ich przez ankieterów lub czasowa nieobecność (w 45,6% przypadków) oraz odmowy udzielenia wywiadu (w 21,6%).

Bezpośrednio po zakończeniu badań przeprowadzono kontrolę pracy ankieterów. Realizowało ją 24 niezależnych od sieci ankietarskiej kontrolerów. Procedura kontrolna zakładała sprawdzenie różnorodnych aspektów rzetelności pracy ankieterów realizujących badania zasadnicze, a więc nie tylko sam fakt przeprowadzenia wywiadu, ale także czy został on zrealizowany z właściwą osobą (tzn. wylosowanym respondentem). A ponadto: czy przestrzegane były zasady i sposób prowadzenia wywiadu określone w instrukcji ogólnej do badań i zawartej w kwestionariuszu?

Przystępując do kontroli założono, iż sprawdzonych zostanie 20% wywiadów przeprowadzonych przez każdego ankietera uczestniczącego w badaniach zasadniczych, jednakże nie mniej niż 1 wywiad. Zgodnie z powyższymi zasadami, dobrano w sposób losowy ogółem 300 wywiadów zrealizowanych przez 39 ankieterów zarówno w miastach, jak i na wsi.

W badaniach sprawdzających, ze względu na wielość kontrolowanych elementów, wykorzystano technikę wywiadu swobodnego ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji i zapisu (technika ta łączy zalety wywiadu swobodnego – możliwość dostosowania formy pytań do poszczególnych respondentów, ich poziomu i cech – oraz wywiadu kwestionariuszowego, dzięki czemu możliwe jest liczbowe opracowanie zebranych materiałów). Dopuszczono dwie formy realizacji wywiadu kontrolnego: bezpośrednią (jako wywiad osobisty) oraz pośrednią (jako wywiad telefoniczny). Jak bowiem wykazują doświadczenia z licznych badań kontrolnych, wartość uzyskiwanych za ich pomocą informacji jest porównywalna.

Spśród 300 wylosowanych adresów, wywiad kontrolny przeprowadzono w 31 przypadkach. Nie udało się go zrealizować przede wszystkim ze względu na niemożność zastania kogokolwiek pod wskazanym adresem, mimo 3-krotnej wizyty kontrolera (8 przypadków).

Wobec 18 kontrolowanych wywiadów wysunięto zastrzeżenia do faktu ich przeprowadzenia. Stanowi to 7% całości zebranych materiałów. Nie jest to dużo, jeśli wziąć pod uwagę, że przy standardowej – 10% kontroli odsetek ten w opracowaniach szacuje się na 3%. W pozostałych 24 przypadkach, jakiegokolwiek zastrzeżenia – o ile wystąpiły – miały charakter proceduralny i nie stanowiły wywiadu i jego ewentualnego wykluczenia z opracowania.

Próba założona a próba zrealizowana. Oceniając poprawność realizacji próby wzięto pod uwagę trzy kryteria, które stanowiły podstawę jej doboru: wielkość miejscowości zamieszkiwania respondentów, ich płeć oraz wiek. Ze względu na te kryteria możliwe było zatem jej porównanie z próbą założoną.

Porównanie założonych i zrealizowanych liczebności wywiadów według przyjętych kryteriów pozwala stwierdzić, że wśród mężczyzn są one bardzo zbliżone. Istotne różnice wystąpiły natomiast wśród kobiet. Różnice te polegały na zachwianiu rozkładu wieku; niemal we wszystkich kategoriach miejscowości w próbie zrealizowanej niedoreprezentowane są dwie młodsze kategorie, a nadreprezentowane – starsze. Jest to obserwowana również w innych badaniach tendencja, związana z niedostępnością respondentów należących do młodszych grup wiekowych. W rezultacie wywiady częściej realizowane są z osobami należącymi do pokolenia „rodziców”.

Należy dodać, że ze względu na dwa pozostałe kryteria losowania nie wystąpiły istotne zakłócenia w realizacji. Liczebności wywiadów zrealizowane w poszczególnych rodzajach miejscowości są, co wynika z porównania powyższych tabel, bardzo zbliżone do założonych. Jeżeli chodzi o płeć, to kobiety miały stanowić 51,1% respondentów, mężczyźni zaś 48,9%. Odpowiednie odsetek w próbie zrealizowanej wynosi 52,3% i 47,7%. W sumie więc realizację próby można ocenić co najmniej jako nie odbiegającą poziomem od innych badań. Tabele z założonymi i zrealizowanymi liczebnościami wywiadów są do wglądu w Ośrodku Realizacji Badań Socjologicznych w IFiS PAN.